

911.2 (411.63)
Ф 50

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ КРИВОРІЖЖЯ

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (І. С. Паранько, В. Л. Казаков)	7
ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗТАШУВАННЯ КРИВОРІЖЖЯ І ЙОГО МЕЖІ	9
Географічне положення Криворіжжя (І. С. Паранько, В. Л. Казаков)	9
Обґрунтування виокремлення Криворізького природничо-господарського району (В. Л. Казаков)	12
Література до розділу	16
ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДИ КРАЮ (І. С. Паранько, В. Л. Казаков)	17
ГЕОЛОГІЧНИЙ НАРИС КРИВОРІЖЖЯ (І. С. Паранько)	35
Література до розділу	47
РЕЛЬЄФ КРИВОРІЖЖЯ (І. С. Паранько, В. Л. Казаков)	49
Морфоструктурний рельєф	49
Морфоскульптурний рельєф	53
Техногенний рельєф	69
Література до розділу	81
КЛІМАТ КРИВОРІЖЖЯ (І. С. Паранько, В. О. Шипунова)	82
Кліматоутворюючі процеси	82
Основні кліматичні показники	84
Характеристика кліматичних сезонів	97
Література до розділу	102
ВОДНІ ГЕОСИСТЕМИ КРИВОРІЖЖЯ	103
Поверхневі води (І. С. Паранько, В. Л. Казаков)	103
Річки Криворіжжя	104
Озера Криворіжжя	114
Болота й заболочені землі	114
Підземні води (І. С. Паранько, О. О. Калініченко)	115
Література до розділу	132

Ґрунтовий покрив Криворіжжя (В. М. Савосько)	133
Загальні відомості про ґрунти	133
Чинники ґрунтоутворення як передумова поширення ґрунтів на Криворіжжі	135
Характеристика ґрунтів Криворіжжя	137
Література до розділу	150
РОСЛИННИЙ ПОКРИВ КРИВОРІЖЖЯ (І. С. Паранько, С. В. Ярков)	151
Природний рослинний покрив регіону	151
Рослинні угруповання гірничопромислових ландшафтів	159
Література до розділу	165
ТВАРИННИЙ СВІТ КРИВОРІЖЖЯ (В. В. Коцюруба)	166
Література до розділу	177
ЛАНДШАФТИ КРИВОРІЖЖЯ	180
Природні ландшафти регіону (В. Л. Казаков)	180
Антропогенні ландшафти (І. С. Паранько, С. В. Ярков)	188
Територіальна структура ландшафтів Криворіжжя (В. Л. Казаков)	194
Література до розділу	204
ГЕОЕКОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИВОРІЖЖЯ (І. О. Остапчук)	206
Геоєкологічний стан атмосферного повітря	206
Геоєкологічний стан поверхневих вод	208
Геоєкологічний стан підземних вод	213
Геоєкологічний стан ґрунтів	214
Розвиток екзогенних процесів	215
Література до розділу	220
ДОДАТКИ	221

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДИ КРАЮ

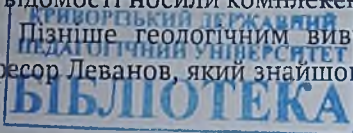
На сьогодні рівень вивченості природи Криворізького регіону можна вважати достатнім. Дослідження природи Криворіжжя триває з кінця XVIII ст., воно було розпочате Василем Федоровичем Зуевим (1781 р.). Відтоді минуло понад 200 років. Цей час слід розділити на три етапи пізнання природи краю, що відрізняються змістом і ступенем наукової глибини робіт.

I етап — це етап переважно геологічних досліджень (80-ті рр. XVIII ст. — початок XX ст.). Вивчення геологічної будови Кривбасу мало виразно прикладну спрямованість на пошук й експлуатацію родовищ корисних копалин — залізних руд, вапняку, глин, піску, граніту й іншого будівельного каменю. При цьому геоморфологічні, гідрогеологічні та інші дослідження носили зазвичай супутній характер.

Особливий внесок у пізнання природи Кривбасу зазначеного періоду зробили такі вчені, як В. Ф. Зуев, С. О. Конткевич, М. П. Барбот-де-Марні, М. Ф. Шимановський, Д. Нікольський, П. Рубін, В. А. Домгер, П. П. П'ятницький, М. А. Соколов, А. В. Фаас, А. О. Михальський, Р. Прендель, В. Тарасенко та інші.

Академік В. Ф. Зуев, досліджуючи територію між Південним Бугом і Дніпром, у жовтні 1781 року відвідав Кривий Ріг і вперше звернув увагу на геологічну будову місцевості навколо цього населеного пункту, на величезні поклади залізної руди («залізний шифер») у басейні рік Інгулець і Саксагань. Він побачив значну різноманітність гірських порід району та першим звернув увагу на походження топоніму «Кривий Ріг» вивівши його з особливостей природи урочища в місці злиття річок Інгулець і Саксагань. Також він першим виявив наявність двох кінцевих рукавів р. Саксагань і двох її гирл, острова на місці сучасного парку ім. Газети «Правда», визначив його ширину, описав скелі МОДРу. Зібраним ним відомості носили комплексний природничий характер.

Пізніше геологічним вивченням берегів р. Саксагань займався професор Леванов, який знайшов тут залізні руди, мармур, аспідні сланці

та різні фарби. Наприкінці XVIII ст., відвідуючи територію України, відомий учений Г. Паллас звернув увагу на виходи гранітів і вапняків у долинах рік Інгулець і Саксагань. Пізніше, у 1825–1837 рр. Р. Кульшера виявив на околицях м. Кривого Рогу залізисті породи, які він назвав «туманним сланцем».

Лише в 1866–1867 рр. відомий дослідник України М. П. Барбот-де-Марні виявив багату залізну руду поблизу селища Рахманівки. Ним також був зроблений перший детальний для того часу геологічний і геоморфологічний опис поверхні басейнів рік Інгулець і Саксагань. У доіндустріальну епоху геологічну будову території Кривбасу досліджують ще ряд авторів. Гірничий інженер із Саксонії професор Л. Штріппельман (1872 р.) запропонував стратиграфічний поділ порід району на дві формації. До першої він відніс — граніти та гнейси, до другої — глинисті сланці та кварцити. Аналіз і пробні плавки залізних руд, які він зібрав у Малій і Великій Дубових Балках, показали вміст у них заліза від 62,5 до 67,2–69,2 %. Наприкінці 1872 — початку 1873 року детальну розвідку рудних покладів провів ще один німецький дослідник С. Гартунг.

На початку 1874 р. А. Д. Федосьєв дослідив район старого міста Кривого Рогу — Рахманове, виявивши поклади багатих залізних руд. Улітку цього ж року Л. Семечкін обстежив усю територію Криворіжжя. Він же залишив опис природи балки Великої Дубової. С. О. Конткевич (1878–1887 рр.) провів чергове детальне геологічне обстеження регіону в межах сучасного міста Кривого Рогу. У першому томі «Горного журналу» він опублікував стратиграфічну схему докембрійських утворень Криворізького залізорудного басейну в якій уперше запропонував тричленний поділ криворізького розрізу. Йому також належить перша схематична геологічна карта й тектонічна схема регіону. С. О. Конткевич дав повний поіменний перелік балок у межах сучасного міста Кривого Рогу і визначив їх розташування. На правобережжі р. Саксагань він виділив 13 балок.

У 1875 р. геологічні дослідження р. Інгулець, а в 1883 р. і загалом у Кривбасі здійснював В. А. Домгер. У 1882 р. була опублікована наукова праця О. Пренделя, у якій, окрім характеристики кристалічних утворень басейну р. Базавлук і верхів'їв р. Саксагань, подані припущення стосовно генезису залізорудних покладів.

Початок розробки родовищ багатих залізних руд у 1881 році, потребував прогнозу запасів руд і їх постійний пошук, що привернуло увагу багатьох геологів-дослідників. Серед усіх робіт найбільшого значення мають праці П. П. П'ятницького «Исследования кристаллических сланцев

степной полосы юга России», А. О. Михальського «О некоторых основных вопросах геологии Кривого Рога», В. Ю. Тарасенка «О гранитовых и диоритовых породах Криворожского рудного района». Останньому також належить оглядова карта регіону, яка містить різнобічну цінну інформацію про розташування всіх рудників станом на 1914 р., населених пунктів, доріг, річок, балок тощо. В. Ю. Тарасенко на підставі значного фактичного матеріалу, що був ним зібраний у процесі вивченні природних відслонень, виділив низку різновидів гранітів, масив діоритів і амфіболових діоритів, а також зробив припущення про можливий посткриворізький (більш молодший) вік деяких гранітів.

У 1888 р. громадськість ознайомила з науковою працею про залізнi руди й рудники м. Кривого Рогу, укладеною інженером-геологом М. Ф. Шимановським. Восени 1891 р. Л. М. Коцовський виконав геологічні пошуки по в межах Саксаганської смуги і склав геологічну карту ділянки від сучасного Кіровського рудоуправління до залізничної станції Роковата.

А. О. Михальський (1896 р.) висловив припущення про структуру Криворізького басейну як про відкриту структуру, складну синкліналь або синклінорій, у центральній частині якого залізисті породи занурені на глибину 150–200 м. Під його керівництвом колектив співробітників Геологічного комітету виконували систематичні дослідження Кривбасу до 1904 р. Пізніше комітет очолив А. В. Фаас. У 1896 р. побачила світ наукова праця М. Ю. Соколова, присвячена характеристиці геологічної будови північної частини Криворізького басейну, включаючи район р. Жовтої.

П. П. П'ятницьким (1898 р.) запропоновано розчленування криворізького розрізу на два відділи — нижній і верхній. До нижнього ним віднесені аркозові породи, кварцити, до верхнього — залізисті роговики й джеспіліти, глинисті, аспідні, хлоритові та талькові сланці. Також він дав петрографічний опис залізистих порід і сланців, висловив думку щодо формування криворізьких утворень внаслідок інтенсивного складкоутворення.

Як відзначає Я. М. Белевцев, згадані вище дослідження були дуже важливі для того часу, базувалися на матеріалах вивчення земної поверхні і розрізнених гірничих виробок закладених з метою видобутку залізної руди й пошуків нових покладів. Вони сформували необхідні уявлення, інформаційну та методичну основу для розвитку геологічної науки на Криворіжжі упродовж 30–50-х рр. ХХ століття.

Гідрологічні спостереження на Криворіжжі вперше були проведені в 1883 р. на р. Інгулець у районі залізничного мосту на Гданцівці, який

тільки починався будуватися разом із Катеринінською залізницею (420 верста залізниці). Вимірювався лише рівень води в річці (1883 р.), який було необхідно знати для проектних робіт. Пізніше спостереження за рівнем води в Інгульці припинилися. Відновилися лише в 1908 р. на гідрологічному посту біля мосту і тривали аж до 1926 р.

З інших галузей досліджень природи краю слід відмітити перші наукові роботи з *гідрогеології* Кривбасу М. Ю. Соколова (1896 р.), які полягали у вивченні загальних особливостей гідрографії краю. Підземні води залізородних родовищ і кристалічних порід при їх проведенні ще не розглядалися. У 1904 р. І. К. Левінський опублікував працю, у якій подав попередній звіт про гідрогеологічні дослідження у східній частині Херсонського повіту, де містилася інформація про рельєф і тераси долини р. Інгулець.

Перші *ботанічні* відомості про територію сучасного Криворіжжя ми знаходимо у працях Геродота. Окремі дані про рослинність краю містяться у працях дослідників XVIII ст. — П. С. Палласа, С. Г. Гмеліна, І. А. Гюльденштедта, В. Ф. Зуєва. Перша колекція рослин зібрана у 80-х рр. XIX ст. німецьким натуралістом Е. Ліндеманом. Перші флористичні роботи в межах південно-західної частини Дніпропетровщини пов'язані з І. Я. Акінфієвим, В. М. Сидоровим, А. М. Бекетовим, які працювали над складенням списків степової рослинності у другій половині XIX ст.

На початку XX ст. флору й рослинність району вивчає А. А. Гроссгейм (1917 р.). Цікаві і важливі матеріали про флору Криворіжжя (у межах Єлизаветського та Олександрійського повітів, а також території Криворізького залізородного басейну до початку промислової розробки родовищ) містяться в роботах І. К. Пачоського (1890–1915 рр.). Серед наукових праць є одна, яка має першочергове значення. У ній мова йде про список рослин, які зібрав І. З. Рябков у 1898 році в Херсонському повіті. Ці гербарні зразки були використані професором Київського університету І. Шмальгаузенем у процесі підготовки його фундаментальної наукової праці «Флора Средней и Южной России, Крыма и Северного Кавказа» (1895 р.). На території Херсонської губернії працювали й інші науковці — О. Г. Комша, О. О. Браунер, Є. В. Яцентковський.

II етап (від початку XX ст. й до 60-х років XX ст.) визначається розширенням кола фізико-географічних досліджень, які включали погеокомпонентне вивчення природи Кривбасу: геологічної будови й рельєфу (Я. М. Белевцев, Ю. І. Половінкіна, В. Д. Натаров, Л. С. Білокрис, Д. М. Соболев, І. І. Осетров, Г. М. Малахов, І. І. Танатар, В. Ф. Петрунь та ін.).

підземних вод (А. К. Алексеев, В. Д. Натаров, Р. В. Попов, С. С. Гембицький, А. В. Щербаков та інші), рослинного покрову (І. К. Пачоський, І. З. Рябков, М. І. Котов), погодних умов (Криворізька і Довгинцівська метеостанції), поверхневих вод (В. Д. Натаров, П. Ф. Калініна, В. М. Попов, А. К. Алексеев), карсту (В. Д. Натаров, Д. І. Бетін), клімату (Т. А. Клевцов).

Геологічні дослідження. Упродовж 10–30-х рр. ХХ ст. петрографію та генезис залізних руд Кривбасу вивчає І. І. Танатар, який обґрунтовує гіпотезу про магматичне походження руд і залізистих кварцитів. У ці ж роки дослідження регіону продовжує П. П. П'ятницький. У 1926 р. А. В. Фаас розробляє й публікує схему товщі кристалічних сланців, описує родовища залізних руд Кривбасу, а породи криворізького розрізу пропонує ділити на три відділи.

1930-ті рр. відзначаються тим, що О. К. Алексеевим, Ю. І. Половінкіною та іншими геологами здійснюється геологічна зйомка території Криворіжжя. У результаті багаторічних геологічних досліджень у 1932 р. виходить монографія «Железородные месторождения Кривого Рога», підготовлена групою провідних на той час геологів України — М. І. Світальським, Е. К. Фуксом, Ю. І. Половінкіною та ін. Це одне з перших систематичних зведень про геологічну будову, петрографію й генезис порід Кривбасу. Згідно з поглядами цих дослідників, криворізька серія залягає безпосередньо на стародавніх гнейсах, гранітах і зеленокам'яних породах та поділяється на 3 світи.

М. І. Світальський припускав у будові залізородної формації Кривого Рогу лише один залізистий горизонт, тому стратиграфічна схема, яка була прийнята дослідниками, отримала назву однопластової. На цей час будова Криворізької структури уявлялася у вигляді широкої синклінальної складки. Крім того, безцінним здобутком цієї групи дослідників є їх геологічна карта Кривбасу, побудована на дореволюційній топографічній основі, а пояснювальна записка до неї містила інформацію про всю природу, населення й господарство краю на початок 1920-х рр.

У 1937 р. Ю. Г. Гершойгом запропонована нова двохпластова стратиграфічна модель геологічної будови регіону. На її основі залізородна формація поділена на два залізистих і два сланцевих горизонти. У 30–40-х рр. ХХ ст. С. П. Родіонов і М. П. Семененко на підставі геологічних знань обґрунтовують «Великий Кривбас», як елемент геологічного районування України, залізородні формації якого мають широке поширення в Дніпропетровській, Запорізькій і Полтавській областях, шириною приблизно 250 км. М. П. Семененко також займався різноманітними

питаннями геології Криворіжжя: магматичними процесами, мікротектонікою, фазами формування тектонічних структур басейну, структурами рудних полів і генетичним зв'язком з ними рудних покладів, петрографією залізорудних формацій Українського щита.

40–50-ті рр. XX ст. характеризуються продовженням робіт із геологічної зйомки й картографуванню Кривбасу. Під керівництвом Я. М. Белевцева (1955–1957 рр.) розроблена нова — багатопластова стратиграфічна схема Криворізької структури, у якій залізорудна свита розчленована на сім сланцевих і сім залістистих горизонтів. Цим же автором здійснюються значні дослідження в галузі генезису залізних руд, стратиграфії та тектоніки Криворізького басейну.

У 1962 р. виходить у світ (за редакцією Я. М. Белевцева) фундаментальна двотомна праця «Геология Криворожских железорудных месторождений», у якій висвітлюється геологічна будова Кривбасу загалом і залізорудних родовищ зокрема. В її основу покладено значний фактичний матеріал, зібраний трестом «Кривбасгеологія», Інститутом геологічних наук АН УРСР, Криворізьким і Дніпропетровським гірничорудними інститутами. Окрім геології, у цій роботі розглянуті питання геоморфологічної будови й гідрогеології регіону.

Осадкові геологічні відклади кайнозою на території Криворіжжя досліджують Г. В. Єфанов (1948 р.), Г. І. Молякко (1962 р.), В. Д. Натаров (1962 р.). Південно-Українською геологознімальною експедицією під керівництвом М. А. Самаріна упродовж 1958–1959 рр., виконується комплексна геологічна зйомка в масштабі 1:50000 лише південної частини території Криворіжжя (особливо осадових кайнозойських відкладів), яка завершила етап класичних польових геологічних досліджень і заклала основні уявлення про геологічну будову регіону на всі наступні роки. Дослідженням осадових порід надкристалічної товщі у 1950-х — початку 1960-х рр. також займаються Л. С. Білокрис і І. І. Осетров. Марганцеві руди вивчають В. Д. Натаров і М. Л. Малахов (1961 р.).

Геоморфологічні дослідження. У межах зазначеного періоду організацію поверхні Криворіжжя досліджують багато авторів, але «чистих» геоморфологічних робіт, присвячених регіону, з'являється порівняно мало. До останніх слід віднести ранні праці О. К. Алексеєва (1928 р.), який у процесі гідрогеологічного обстеження р. Інгулець отримав низку цінних матеріалів із геоморфології долини ріки. Він вказує на її давнє походження, добре витриманий у просторі її меридіональний напрямок, що погоджується з особливостями простягання геологічних структур

і нахилом земної поверхні. О. К. Алексеев у долині р. Інгулець виділив три надзаплавні тераси. У 1930-х рр. цей учений, спільно з Ю. І. Половінкіною, під час геологічних зйомок, продовжили збір інформації з будови рельєфу Кривбасу.

Геоморфологічний нарис Криворізького регіону в своїй роботі «Рельєф УРСР» залишив М. І. Дмитрієв (1936 р.). У 1938 р. Г. В. Єфанов досліджує осуви і осувний рельєф долин рік Інгулець та Саксагань, на рудниках Кривбасу. 1940-і рр. характеризуються появою робіт кількох авторів. Так, Д. М. Соболев та Н. А. Коновалов (1940 р.) вивчають геоморфологічну будову долин рік Інгульця й Саксагані, а також Інгулецько-Саксаганського вододілу. У долинах цих рік у межах Придніпровської височини вони виділяють три тераси, а в долині р. Інгулець у межах Причорноморської низовини — чотири.

Геолог Г. В. Єфанов (1948 р.), вивчаючи четвертинні відклади Кривбасу, отримав значний матеріал стосовно геологічної історії розвитку долин річок Саксагані й Інгульця на території поширення залізорудних родовищ. У межах цих долин автор виділяє чотири гіпсометричні рівні й описує поверхню кристалічних порід. Відомості про рельєф Криворіжжя містяться також у роботі В. Г. Бондарчука «Геоморфологія УРСР» (1949 р.), де він розглядає особливості геоморфологічної будови долини р. Інгулець, рельєф денудаційної поверхні докембрію в районі м. Кривого Рогу і в районі поширення криворізької серії.

Суттєвий внесок у пізнання рельєфу регіону вніс відомий криворізький геолог В. Д. Натаров (1961 р.), якому належить перше узагальнення знань про геоморфологічну будову Кривбасу. У межах регіону він виділяє первинно-акумулятивну рівнину (вододільне плато), водно-ерозійні й водно-акумулятивні форми рельєфу (річкові долини, балки, яри, річкові тераси). В. Д. Натаров ретельно вивчає будову річкових долин річок Інгульця й Саксагані. Важливого значення у формуванні рельєфу впродовж плейстоцену й голоцену автор надає неотектонічним рухам, які мали вплив на інтенсивність ерозійних й акумулятивних процесів, а також лесонакопиченню, що зумовило загальне нівелювання рельєфу, внаслідок утворення товщі лесовидних суглинків і лесів.

Особливу роль у започаткуванні власне *географічних досліджень* відіграв Т. А. Клевцов (1921–1999) — видатна людина й учений, який пропрацював у Криворізькому педінституті з 1944 по 1995 рік. Т. А. Клевцов — перший науковець-географ на Криворіжжі. У 1960 році він засновує Криворізький відділ Українського географічного товариства, який

незмінно очолював до 1984 року. У 1963 році захищає дисертацію з фізичної географії на тему: «Природні умови та фізико-географічне районування Правобережного степового Придніпров'я», стає першим у місті кандидатом географічних наук. З 40-х до початку 80-х років ХХ ст. Т. А. Клевцов був єдиним на Криворіжжі вченим-географом, кандидатом наук. Він розгорнув кліматичні, геоморфологічні, ландшафтознавчі дослідження; вивчає історію пізнання природи краю й геоecологічні проблеми, що з'явилися в регіоні у 50–70-х роках. Фактично саме ця людина заснувала географічну науку в Кривбасі, і зокрема Криворізькому педінституті.

Кліматичні й метеорологічні дослідження. У 1935 р. на території Криворіжжя започатковано метеорологічні спостереження після споруджується Криворізької метеостанції. У 1956–1979 рр. вона знаходилася на Змичці й мала наступні координати: 47,56° півн. ш. та 33,20° схід. д. +99 м над рівнем моря. Безпосередньо наукових праць, присвячених виключно клімату одного Криворізького регіону на цьому етапі і в наступні часи немає. Клімат регіону розглядався в рамках більших територій — України, південного сходу України, Дніпропетровської області. Слід також зазначити, що при характеристиці кліматичних сезонів автори спиралися переважно на дані однієї — Криворізької — метеостанції, чого недостатньо, оскільки територія Кривбасу набагато більша, ніж одне місто й точка метеорологічних спостережень.

Так, у 1922 р. Г. М. Висоцький у роботі «Макрокліматичні схеми України» розкриває загальну характеристику клімату республіки, де опису клімату потрапила й територія Криворіжжя. У 1930-х рр. державна установа «Укрмет» видає кліматичний атлас України, де наведені карти розподілу температури повітря, атмосферних опадів і можливість посух. У 1948 р. О. М. Семенюта публікує кліматичний нарис південного-сходу України.

Упродовж 1950-х рр. вийшли наукові праці, де ґрунтовно розглянуто клімат Кривбасу в межах Дніпропетровської області. В одному тільки 1958 р. опубліковані «Агроклиматический справочник по Днепропетровской области», стаття Т. А. Клевцова «Клімат Дніпропетровської області», де зазначені відомості про кліматичні умови регіону, а також роботи П. Ф. Калініної у співпраці з іншими дослідниками «Днепропетровщина», яка містить відомості про клімат області, включаючи й Криворіжжя. Значний історичний та інформаційний інтерес і донині має робота І. Є. Бучинського «Клімат України» (1960 р.), де висвітлені питання процесів

і чинників формування клімату України, подана характеристика окремих метеорологічних елементів.

Гідрологічні дослідження поверхневих вод. Гідрологічні дослідження упродовж 20-х рр. ХХ ст. виконуються установами управління водного господарства. Так на ріці Інгулець у 1925 р. встановлюється гідрологічний пост спостережень у районі міста Олександрії, з 1933 подібні пости закладаються в м. Кривому Розі та біля с. Могилівка (Широківський район). На р. Саксагані гідрологічні спостереження ведуться з 1923 року — пост під залізничним мостом через р. Саксагань на Карнаватці (106 верста Катеринінської залізниці), вище і нижче від греблі Кресівського водосховища — з 1926 р. На Криворіжжі перші наукові роботи академічного плану з дослідження поверхневих вод здійснені В. М. Поповим (1926 р.) при вивченні водного режиму р. Саксагань та О. К. Алексеевим (1928 р.), який отримав низку гідрологічних даних р. Інгулець.

На початку 1930-х рр. у зв'язку зі спорудженням Карачунівського водосховища на р. Інгулець та Кресівського на р. Саксагань, проводяться гідрологічні дослідження цих рік. З 1939 року починається вивчення малих річок. Ці роботи виконано установами Гідрометеослужби й відомчими організаціями. У 1940-х рр. на підставі даних гідрологічних досліджень укладено монографії, присвячені стоку рік України за місяцями й сезонами, дається характеристика розподілу стоку, а також аналіз природних умов, що впливають на особливості цього розподілу — це дослідження Г. І. Швеця (1946 р.), Б. Д. Зайкова (1946 р.), В. І. Мокляка (1948 р.).

Особливе місце у пізнанні поверхневих вод безпосередньо Кривбасу посідає праця П. Ф. Калініної (1954 р.) присвячена аналізу середнього багаторічного водного балансу басейнів рік Інгульця та Інгулу. У 1953 р. з'являється робота енциклопедичного характеру — «Материалы по типизации рек Украины», у якій містяться цінні відомості з гідрології рік Інгульця й Саксагані. Значний внесок у вивчення рік Криворіжжя зробив В. Д. Натаров. У 1959 р. опубліковано дві його статті, у яких йдеться про історію формування гідрографічної сітки Криворізького регіону та гідрохімічні особливості ріки Саксагань.

Гідрогеологічні дослідження. Історія вивчення підземних вод до 1960 року знайшла детальне відображення в низці праць В. Д. Натарова.

Відомості з гідрогеології долини р. Інгулець наведені у працях О. К. Алексеева (1928 р.), із гідрогеології району м. Кривого Рогу в колективній роботі О. К. Алексеева і С. С. Гембицького (1927 р.). Упродовж

30-х рр. XX ст. гідрогеологічні дослідження виконувалися низкою авторів і Українським геологічним трестом. Остання установа від 1933 р. займалася дослідженням водоносності кайнозойських осадових відкладів у районі долин рік Інгульця (нижче гирла р. Жовтої) та Саксагані (нижче с. Сергіївка).

Підземні води долини р. Інгулець у районі сучасного Карачунівського водосховища (для обґрунтування проекту водосховища) та р. Саксагані в її верхів'ях упродовж 1930–1932 рр. досліджують М. І. Ніколаєв та І. Є. Жернов. У зв'язку із забезпеченням нормальної роботи підземних рудників активно вивчаються тріщинні води у кристалічних докембрійських породах А. Е. Зеленко (1934–1938 рр.), П. Н. Торським (1937–1939 рр.). Останній може вважатися засновником рудничної гідрогеології Кривбасу.

З 1937 до 1941 рр., згідно з проектом повного зарегулювання стоку р. Саксагань, інститут Укргідроенергопроект здійснював пошукові роботи на підземні води в долині ріки, у межах сучасного м. Кривого Рогу. У 1938 р. Г. В. Єфанов у долинах рік Інгульця й Саксагані в межах Криворіжжя склав гідрогеологічну карту осадової надкристалічної товщі в масштабі 1:50000, на якій були відображені гідроізогіпси ґрунтових вод та різні водоносні джерела. Йому та П. Д. Осіпову належить одне із перших монографічних зведень з гідрогеології Кривбасу (1935–1938 рр.). Подібним змістом вирізняються праці К. І. Макова (1940 р.), Г. С. Буреніна й С. М. Орлянкіна (1941 р.). У 1941 р. гідрогеологічні дослідження в долині р. Саксагань виконував А. М. Макаренко.

Упродовж 1944–1962 рр. гідрогеологічні дослідження в регіоні набирають нового спрямування завдяки роботам В. Д. Натарова, на той час працівника Науково-дослідного гірничорудного інституту (НДГРІ). Він вивчає водоносні горизонти палеоген-неогенових і четвертинних відкладів, складає гідрогеологічну карту Кривбасу, режим шахтних вод, хімізм підземних вод, умови формування хімічного складу підземних вод, агресивність шахтних вод і можливості їх використання в бальнеологічних цілях, формування тріщинних підземних вод, умови живлення та стоку підземних вод Криворіжжя, водні властивості гірських порід, історію гідрогеологічних досліджень у регіоні, геологічні й гідрогеологічні передумови формування підземних вод, ресурси й запаси підземних вод. Цей дослідник також здійснив гідрогеологічне районування Кривбасу. Внесок В. Д. Натарова в розвиток гідрогеологічних досліджень у регіоні неocenний, а його роботи стали класичними в цій галузі науки. В. Д. Натарова слід вважати фундатором гідрогеологічної науки на Криворіжжі.

Окрім того, В. Д. Натарову належить розділ «Фізико-географічний нарис Криворіжжя», який міститься в монографії Я. М. Белевцева «Криворожский железорудный бассейн» (1951 р.). Це була перша спроба дати цілісну фізико-географічну характеристику регіону.

Упродовж 1945–1948 рр., відповідно до продовження розробки проекту зарегулювання стоку р. Саксагань, інститутом «Ленгідроенерго-проект» виконувалися пошукові гідрогеологічні роботи на р. Саксагань у межах Кривбасу нижче с. Ордо-Василівка. З 1950-х рр. гідрогеологи спрямовують свою діяльність на новий напрям досліджень у регіоні — вивчення карсту, оскільки деякі рудники (ім. Фрунзе) зіткнулися з проблемою надходження тріщинно-карстових вод у підземні виробки, що заважало роботі шахти.

У 1954 р. виходить стаття А. В. Щербакова «Древний карст в докембрійських породах Украинского кристаллического массива», у якій на основі багаторічних робіт висвітлено питання щодо формування давнього карсту на півночі Кривбасу. У 1956–1957 рр. цим же автором розглянуті загальні риси гідрогеології Криворіжжя, палеогідрогеологічні умови формування залізорудних родовищ Криворізького басейну. А. В. Щербаков уперше вказав на роль підземних вод у виникненні багатих залізних руд Кривбасу. В. Ф. Петрунь і Б. І. Пирогов (1962 р.) вивчають карстово-суфозійні процеси в залізорудних породах регіону. В. Д. Натаров спільно з Д. І. Бетіним (1963 р.) досліджують карст у доломітах і карбонатизованих породах гданцівської свити Кривбасу.

Таким чином, така галузь науки, як гідрогеологія Кривбасу, фактично сформувалася на відрізку часу 2-ої половини 40-х — 50-х років ХХ століття.

Дослідження ґрунтів. Тривалих і регулярних наукових досліджень, які здійснювалися безпосередньо на терені регіону в цей період не було. Інформацію про ґрунтовий покрив Криворіжжя знаходимо в регіональних роботах і ґрунтово-географічних картах України. Зазначимо авторів цих праць: В. І. Крокос, Н. Б. Вернандер, М. К. Крупський, С. С. Соболев та ін. Ними в 1935 р. створено оглядову карту ґрунтів України. У 1939 р. укладена ґрунтова карта України та степового Криму за редакцією А. М. Соколовського.

У 1957–1961 роках у державі здійснено докладне великомасштабне вивчення ґрунтів, яке виконувалося за єдиною програмою й методикою. У підсумку були створені детальні карти ґрунтів (у масштабі 1:10 000 та 1:25 000) кожного сільськогосподарського підприємства (колгоспів

і радгоспів). Такі карти донині існують у сільських районах Криворіжжя. У 1950-х рр. замітки про ґрунтовий покрив регіону зустрічаємо в роботах видатного дослідника природи краю, ботаніка І. А. Добровольського на той час доцента Криворізького педінституту.

Геоботанічні й ботанічні дослідження. Рослинність безпосередньо самого регіону вивчалася кількома дослідниками. Упродовж 1920-х рр. геоботанічний нарис Криворіжжя й долини р. Інгулець дає М. І. Котляр (1927 р.). Він вказує на наявність у цьому районі, у межах Криворіжжя, кількох рідкісних та ендемічних видів рослин, а також наводить карту поширення на території України найбільш цікавих видів рослин, які зустрічаються в долині р. Інгульця. Флористичні збори в цьому регіоні проводив у 30-х рр. ХХ ст. В. Г. Танфільєв. У 1950-х рр. вивченням ландшафту Кривбасу займається І. А. Добровольський, якому належить і перший рослинно-геоморфологічний профіль через місцевість Гурівського лісу, який він опублікував у 1958 р. Це був прообраз майбутнього ландшафтного профілювання території.

Зоогеографічні дослідження. Вивчення тваринного світу Криворіжжя до 60-х рр. ХХ ст. відбувалося переважно в напрямі дослідження безхребетних тварин. З 1944 р. подібні роботи були розпочаті доцентом кафедри зоології Криворізького педінституту К. К. Фасуллаті. Більш детальне вивчення безхребетних тварин Кривбасу пов'язане з ім'ям В. Є. Боченка, яка, починаючи з 1947 р., досліджувала ентомофауну. Результати її досліджень викладені у кандидатській дисертації (1952 р.) та багатьох наукових публікаціях. В. Є. Боченко займалася визначенням видового складу комах і їх чисельності, особливостей біології та кадастровою оцінкою.

Комплексні фізико-географічні дослідження в регіоні у цей період не проводилися, хоч у В. Д. Натарова (1951 р.) знаходимо першу спробу поділити Криворіжжя на три природні райони — Північний (район басейну р. Жовтої), Центральний (смуга регіону від с. Сергіївки на р. Саксагані до гирла цієї ріки) та Інгулецький (охоплює територію на південь від впадіння Саксагані в р. Інгулець). Незважаючи на це, дослідження В. Д. Натарова не зовсім відповідали принципам ландшафтознавства, на що були свої об'єктивні причини: наука про ландшафти лише проходила етап становлення; крім того у Кривому Розі не було на той час географів із відповідною фундаментальною географічною підготовкою.

III етап (1960-ті рр. — початок ХХІ ст.) — епоха синтезних ландшафтних досліджень. Його особливістю є звернення географів до ландшафтної проблематики: проводиться районування й ідентифікація

ландшафтів Криворіжжя, вивчається територіальна (горизонтальна) структура ландшафтів, складаються класифікації та карти ландшафтів, дається комплексний фізико-географічний опис основних таксонів ландшафтів, їх геокомпонентів і природи Криворіжжя загалом.

На Криворіжжі ландшафтні дослідження започатковані від 1960-х років Т. А. Клевцовим. Пізніше, у 1980–90-х роках, ці дослідження продовжувалися Ю. Г. Тютюнником (1984–1986 рр.), Л. М. Булавою (1986–1990 рр.), В. Л. Казаковим (1993–2012 рр.), М. Г. Сметаною (1993–1998 рр.), С. В. Ярковим (1988–2012 рр.). У 1982 році над створенням ландшафтної карти м. Кривого Рогу працювала група одеських географів, на чолі з доктором географічних наук, професором Г. І. Швобсом.

Підсумком цих досліджень стала низка ландшафтних карт Криворіжжя й окремих його ділянок, ландшафтних профілів через долини рік Інгульця та Саксагані й численні балки, розроблені класифікації природних ландшафтів регіону. Ландшафтознавчі дослідження здійснювалися як на регіональному, так і на локальному рівні організації — з виділенням ландшафтних зон і підзон, районів, місцевостей, урочищ, підурочищ. Ландшафтна позиція Криворіжжя, згідно з різними підходами, буде представлена в десятому розділі монографії. Територія регіону також була об'єктом уваги фахівців Інституту географії (м. Київ), які розробляли схеми ландшафтного районування всієї України (О. М. Маринич, П. Г. Шищенко, В. М. Пашенко та ін.; 1993, 2001, 2005 рр.).

Від середини 1980-х рр. й до нинішнього часу криворізькими фізикогеографами активно ведуться дослідження антропогенних ландшафтів, у першу чергу гірничопромислових. На цю тематику захищено низку кандидатських дисертацій — Л. М. Булавою, В. Л. Казаковим, С. В. Ярковим, І. О. Остапчук, Г. М. Задорожньою. Ними досліджено генезис та історію розвитку антропогенних ландшафтів, їх геокомпонентний склад, морфологічна структура, похідні процеси. Проведене картографування антропогенних ландшафтів усього регіону й опорних ділянок, складені класифікації антропогенних ландшафтів.

Упродовж 1960–90-х років також виконуються ряд галузевих фізико-компонентних досліджень природи Криворіжжя.

Геологічні дослідження виконує велика група авторів — В. В. Решетняк, Б. І. Пирогов, Г. В. Тохтуєв, Я. М. Белєвцев, І. С. Паранько, колектив експедиції «Кривбасгеологія», кафедри геології та розвідки родовищ корисних копалин Криворізького технічного університету та ін. Основними результатами їх роботи є розроблена більш досконала геолого-тектонічна

структура Криворізького басейну, геодинамічна модель розвитку території Криворіжжя в аспекті мобілістської концепції літосферних плит проведений формаційний аналіз докембрійських формацій та історії розвитку земної кори регіону в докембрії.

Геоморфологічні дослідження спрямовані на вивчення структури природного рельєфу (М. П. Семенюк, експедиція «Кривбасгеологія» й т.д. екзогенних й ендегенних геоморфологічних процесів (А. І. Денісов, М. І. Клещев, М. П. Семенюк, С. Л. Целіков), карсту та карстового рельєфу (В. Д. Натаров, М. Л. Туркєня, Ю. С. Осіпенко, Р. В. Попов, А. П. Щербатенко, В. Л. Казаков, В. О. Шипунова, Л. Й. Золотарьова, О. О. Калініченко та ін.).

У 1997–2002 рр. експедицією кафедри фізичної географії та геології Криворізького педінституту на півдні Широківського району в межах балки Кобильної виявлено значну кількість ділянок із поверхневим карстопроявом (і рельєфом) і печера Кобильна, поява яких пов'язується з неогеновими вапняками осадового чохла південного схилу Українського щита. Це перші знахідки поверхневого карстового рельєфу в Дніпропетровській області.

Фахівцями Інституту водних ресурсів Росії (ІВРР), які виконували геоморфологічне районування мезорельєфу Криворіжжя на основі дешифрування аерофотознімків у 1992 р., складена найкраща на сьогоднішній день геоморфологічна карта всього регіону в масштабі 1:50000.

Наукові метеорологічні та кліматичні дослідження виконуються досить обмежено. П. В. Бересневич разом з А. В. Ткаченко подають узагальнену кліматичну характеристику регіону за багаторічний період метеоспостережень. Вони вивчають клімат Криворіжжя з метою виявлення умов формування мікрокліматичних особливостей залізрудних кар'єрів. У місті діють дві метеостанції — у Криворізькому аеропорту в районі с. Лозуватка та на Довгинцевому (у межах самого міста) на військовому аеродромі. Доцентом В. О. Шипуновою проведена низка досліджень мезоклімату м. Кривого Рогу, метеопроцесів, проявлення глобального потепління клімату на прикладі Криворіжжя. На сьогодні в краї працює лише одна метеостанція «Лозуватська» (з 1979 р.), яка розташована на півночі остронь міста (координати — 48.02° півн. ш. та 33.12° схід. д., +124 м над рівнем моря). Її дані відображають фонові метеопроцеси, тому беруться за основу для порівняння з мезокліматом м. Кривого Рогу.

Серед гідрологічних робіт, як і раніше, домінують праці, які присвячені вивченню підземних вод. Слід згадати таких гідрогеологів як В. Д. Натаров, О. П. Андріяш, А. І. Денісов, С. Л. Целіков, Т. М. Кулькової.

Н. В. Лисакової та ін. При експедиції «Кривбасгеологія» діяла спеціальна гідрогеологічна партія. Праці гідрогеологів торкаються питань структури підземних вод, їх режиму й розповсюдження, запасів вод підземних горизонтів, особливостей карстових вод, їх хімічного складу. Значний академічний внесок у гідрогеологію Кривбасу продовжує вкладати В. Д. Натаров, вивчаючи палеогідрогеологію регіону (1968–1971 рр.), гідрогеохімію Криворіжжя (1975 р.).

Особливості рік регіону та промислового Придніпров'я упродовж 1980-х рр. досліджує М. Ф. Шульгін — доцент, перший завідувач (з 1983 р.) першої географічної кафедри (кафедра фізичної географії та геології) Криворізького педінституту. Систематизацію інформації про поверхневі води Криворізького регіону виконує Л. М. Булава (1990 р.). У Географічній енциклопедії України (Т. 1–3) опубліковані невеличкі замітки про р. Інгулець (Л. М. Булава, 1990 р.), ріки Бокову, Боковеньку, Саксагань (Ю. П. Яковенко, 1989, 1993 рр.).

Вивчення ґрунтового покриву здійснюють працівники Криворізького педінституту — Є. Д. Ющук, Г. Г. Бень, а також доктор біологічних наук М. Г. Сметана. Ними досліджено водно-фізичні властивості ґрунтів, їх просторову організацію, екоморфологічну будову ґрунтового покриву, складено ґрунтознавчі карти окремих ділянок Криворіжжя. Окремо слід сказати про наукову діяльність Є. Д. Ющука у 1974–1988 рр.: ним була захищена кандидатська дисертація, присвячена ґрунтам Криворіжжя. Описи ґрунтового покриву регіону зустрічаємо в роботах І. А. Добровольського — доктора біологічних наук, професора Криворізького педінституту.

Геоботанічні й ботанічні дослідження природних ландшафтів проводять доцент Н. В. Гаєва (вивчає мохи), професор В. І. Шанда (здійснює опис рослинні угруповань та їх екологічних умов існування), М. А. Таран (вивчає гриби), А. Ю. Мазур (вивчає фітоценози степів), професор І. А. Добровольський (займається аналізом екологічних умов існування видів рослин та їх угруповань), В. В. Кучеревський (досліджує степову й лучну флору), професор М. Г. Сметана і О. О. Красова (вивчають степові рослинні угруповання й екологічні умови їх розвитку, займаються розробкою класифікації рослинних угруповань Криворіжжя), доцент Е. О. Євтушенко (досліджує рослинність степів, культурфітоценозів).

Геоботанічні та флористичні дослідження з 60-х рр. ХХ ст. спрямовані на вивчення рослинних угруповань, які сформувалися на порушених ландшафтах — відвалах, хвостосховищах, провалах, пустищах, лісопаркових зонах тощо. Пошукові роботи проводяться в галузі пізнання структури

антропогенних рослинних угруповань, визначення їх видового складу гербаризації рослин, вивчення сукцесій, процесу рудералізації, обґрунтування умов для біологічної рекультивації порушених земель тощо. Уданому напрямі працює велика група криворізьких дослідників – В. І. Шанда, І. А. Добровольський, І. О. Комісар, М. Г. Сметана, А. Ю. Мазур, В. В. Кучеревський, О. О. Красова, Н. В. Гаєва, В. Е. Чайка, Т. Т. Чуприна, Я. В. Маленко, І. І. Гордієнко, С. В. Ярков, О. М. Сметана та інші.

Від середини 1960-х рр. зоологічні й зоогеографічні дослідження спрямовуються на вивчення нематодофауни (фітонематоди, фітогельмінти) Криворіжжя. Ця нова галузь була перспективною для кафедри зоології Криворізького педінституту й розвивалася завдяки роботам Л. Т. Жадько, Л. О. Шанди, М. Т. Зарудневої. Упродовж 1970-х – початку 1980-х рр. фенологію ентомофагів на території регіону вивчає Т. І. Остапенко, ентомофауну вивчає (й дотепер) Є. І. Лапін. На початку 1980-х рр. Є. Х. Євтушенко розпочаті дослідження наземних хребетних тварин проблеми фауни, біотопічний розподіл наземних хребетних на Криворіжжі. З 1980-х рр. В. І. Стригуновим і В. В. Коцюробою більш поглиблено здійснюється вивчення орнітофауни. Упродовж 1990-х рр. безхребетних тварин вивчає О. М. Сметана й М. Г. Сметана. Як рез-ультат, установлено видовий склад фітонематод, комах, земноводних, плазунів, птахів і ссавців Криворізького регіону. Із зоології безхребетних долини р. Інгулець відомі роботи київського вченого В. Г. Надворного.

Фізико- й суспільно-географічні дослідження до 80-х рр. ХХ ст. стримувалися відсутністю місцевої кадрової бази географів – географічного факультету, відповідних кафедр, науковців-географів тощо. У листах, які адресовані центральному керівництву Українського географічного товариства (УГТ у м. Києві) і віднайдені в архіві Криворізького відділу УГТ, Т. А. Клевцов зазначав, що для покращення рівня географічних досліджень і вищої географічної освіти на Криворіжжі замало мати відділ УГТ, необхідно відкрити географічну спеціальність в педінституті. Його ідеї втілювалися у життя на початку 1980-х років.

Дійсно, у географічній освіті й науки в Кривому Розі була й передісторія. Проаналізовані архівні матеріали воєнного 1944–1945 навчального року та кількох повоєнних років (до 1955 р.) дозволили обґрунтувати той факт, що географічна наука й освіта в Криворізькому педінституті й на Криворіжжі загалом почалися восени 1944 р. На той час в педінституті велася підготовка вчителів біології, яка передбачала вивчення студентами геології й загального землезнавства. Ще не закінчилася Велика

Вітчизняна війна, а з вересня 1944 року Криворізький педінститут вже розпочав роботу. При цьому явно бракувало викладачів і науковців. Не винятком стала й геологія. Керівництвом інституту була зроблена спроба знайти викладача геології або географії, причому опору прийшлося робити на приїжджих спеціалістів.

Згідно з наказом № 58 по Криворізькому державному педінституту від 10.10.1944 р. на роботу для викладання курсу геології був прийнятий доцент *Шерстюков Микола Матвійович*. Призначення супроводжувалось відкриттям нової кафедри — *кафедри геології та географії*. Затвердження було підтвержене 27.02.1945 р. наказом № 819 за підписом заступника Наркому освіти УРСР Й. С. Гуленком. Іншим кроком з укріплення кафедри геології й географії стало працевлаштування на ній з 01.11.1944 р. на посаді асистента *Клевцова Тимофія Андрійовича*. Перша географічна кафедра, таким чином, складалася з 2 осіб. Засвідчені документи доводять, що біля витоків першої географічної кафедри в КПІ стояв видатний вітчизняний геолог М. М. Шерстюков. У 1946 році кафедра геології та географії КПІ поповнюється ще однією штатною одиницею. З вересня першим старшим лаборантом кафедри стає *В. І. Кушнірова*, яка і пропрацює з невеликою перервою до ліквідації кафедри. У ці ж роки в інституті організовано кабінет геології, яким у другій половині 1948 р. завідувала *Лозоватська* (ініціали невідомі).

Наприкінці серпня 1948 року М. М. Шерстюков звільнюється з кафедри геології та географії (подальшу долю цього вченого встановити поки що не вдалося). Кафедра на грані закриття. Але на початку вересня кадрова потреба у викладачі геології вирішена. На кафедру завідуючим кафедри був прийнятий на роботу молодий учений — кандидат геолого-мінералогічних наук *Войткевич Юрій* (в інших документах — *Георгій*) *Вітольдівич*. Разом з ним сумісником зараховується на кафедру геолог *І. І. Гараєв*. Приємно знати, що Г. В. Войткевич (1920–1997) у подальшому стане всесвітньо відомим доктором геолого-мінералогічних наук, професором, автором більше ніж 200 наукових праць, у тому числі 42 монографій у галузі проблем радіології, теорій походження Землі, хімічної еволюції Сонячної системи, походження й еволюції життя на Землі, геохімії, геофізики тощо. Багато його праць буде переведено на іноземні мови.

Отже упродовж 1948–1949 рр. кафедра геології та географії набула піку свого розвитку. У цей час на ній працювало 3 викладачі — один ст. викладач, кандидат геолого-мінералогічних наук Ю. В. Войткевич, два асистенти — Т. А. Клевцов і І. І. Гараєв, старший лаборант В. І. Куш-

нірова (яку невеликий період заміщала Лозоватська); був окремий кабінет геології. Однак на новий 1949–1950 навчальний рік відбулося скорочення годин із дисципліни «Геологія», тому кафедра геології та географії, працюючи повних 4 роки, була ліквідована. Від неї залишився працювати лише Т. А. Клевцов.

Справжній розвиток географічної науки розпочинається з 1981 р. 01.09.1981 року на базі природничого факультету Криворізького педінституту була відкрита географічна спеціальність. Створюються географічні кафедри — фізичної географії та геології (1983 р., з 2012 р. перейменована на кафедру фізичної географії, краєзнавства та туризму економічної та соціальної географії (1986 р., з 2006 р. до назви додана педагогічна складова — «...та методики викладання»). У 1986 році організований географічний факультет. Розвиток вищої географічної освіти підготував необхідні кадрові й методичні умови для здійснення природничо-географічних досліджень наприкінці ХХ — початку ХХІ ст.

Слід також зазначити й той факт, що на Криворіжжі діють кілька громадських наукових установ природничо-дослідницького змісту: Криворізький відділ Українського географічного товариства, Ботанічне товариство України, Мінералогічне товариство України, Криворізький відділ Орнітологічного товариства України.

Криворізький відділ Українського географічного товариства з 1984 року очолював Т. А. Клевцов, а в наступні роки — М. Ф. Шульгі (1984–1990 рр.), Л. М. Булава (1990–1992 рр.), Н. М. Грамматчиков (1992–1998 рр.), В. Л. Казаков (з 1998 року). Основними завданнями відділу завжди були науково-географічні й екологічні дослідження в Криворізькому регіоні, а також проведення науково-методичних семінарів і читання просвітницьких лекцій серед викладачів, учителів і студентів вузів.

Наукова робота відділу мала переважно фізико-географічний і краєзнавчий характер. За останні кілька років розширились економіко- та соціально-географічні дослідження краю. Дослідження здійснювалися за такими напрямками: ландшафтна структура Криворіжжя, природний і антропогенний рельєф, антропогенні ландшафти регіону, природні ресурси Криворіжжя і проблеми їх використання, геоecологічні проблеми вивчення геоecологічної структури регіону, методика використання краєзнавчого матеріалу в шкільному курсі географії та при підготовці студентів в університеті. У відділі готуються навчальні матеріали для учителів і студентів із природничої й суспільної географії та геоecології Великого Кривбасу.